

БАЩА МИ В МЕН

Георги Константинов

В изложената тук духовна биография на Пенчо Славейков най-важната и най-често подчертаваната мисъл е, че той е израснал и се е подготвил за живота и за изкуството под въздействието на своя баща — народен български поет и демократ-борец, изразител на една мъдрост и на един идеал, който някога е въодушевявал българските еснафи, селяни, работници като призивен революционен лозунг: „Всичко, което се прави за народа без народа — не е праведно, не е законно. . .“

Синът написа прекрасен очерк за баща си; главният герой в „Кървава песен“, „Младен, е носител на идеите на стария демократ:

Народните дела изискват и управа
народна. Казвал съм и казвам пак: не нам
да заповядваме се пада — нека сам
си запозядва той, тоз, който ще въстава —
и нека за това самичък си решава. . .

А, както ще видим, авторът на „Кървава песен“ е смятал, че с поетичните и гражданските си дела продължава делото на баща си.

Така в българската поезия и в духовната ни история изобщо се откроява единствената досега авторитетна двойка, израснала под един семеен покрив. . . Бащата прелива душата си в душата на своя син — едно необичайно явление в областта на висшата духовна дейност, което обогатява, разнообразява и възвисява мярката ни за творческите сили на нашия народ.

Пенчо Славейков се е родил на 27 април 1866 г. в Трявна, семейното гнездо на Славейковци. Петко Рачов Славейков по това време е в Цариград, въодушевено увлечен в подготовката на вестник „Македония“ — неговото най-значително патриотично и демократично дело. Първият брой на „Македония“ се явява на бял свят десет месеца след раждането на Пенчо Славейков, осмото по ред негово дете.

Петко Славейков много обичал децата, за тях написал и преведе прекрасни стихотворения. Написал и за най-малкия си син. . .

Кога е стигнала до него „новината“, че му се е родило пето момче, никой не може да знае. Жена му не умеела да пише, трябвало някой от грамотните около нея да пише или някой пътник за Цариград да занесе вестта. Така или иначе, но бащата очевидно е научил късно и, унесен в борбата с фанариоти, унииати и туркофили, сигурно не е можал да почувствува естественото бащинско външение. Не запомнил и рождената дата — то, изглежда, е било задължение на невеста Ирина, която раждала децата

и ги отглеждала, докато порастат, за да ги пусне да изхвъркнат от гнездото при баща си.

Как ги е раждала и отглеждала тая българска майка юнашка — това никой никъде не е записал; само в спомени се поменава, че тъчела чужди платна и черги, шиела, готвела, посрещала по един-два пъти в годината или в две-три години веднъж шавливия и весел съпруг и... мечтаела. Какво ли е можела да мечтае по онова време една омъжена бедна гражданка, една грижовна майка и вярна съпруга? Нейните мечти преливали изцяло в тревога на мислите ѝ за бъдещето на децата. Първите ѝ две момчета Иван и Рачо били в Цариград и баща им успял да ги запише в прославеното училище — Роберт колеж. (В Цариград учила по-късно и дъщерята Пенка.) Дали Райко, Христо, Пенчо ще имат късмет да се изучат в такова училище! Лично за себе си майката запазвала една топла мечта: да посрещне по-скоро своя гурбетчия, да го задържи в гнездото, за да я научи да пише, та да може самичка да си чете неговите писма, пък и да му пише за ядовите и мъките си.

„Не ми е крив ни един никой — говорела тя на децата и на съседките, защо сос глупостта си не прилегнах на времето, когато беше даскала тук, за да съм се научила. Ала сега да ми го видят очите, че аз зная — където той, там и аз, доде се науча да пиша добре. . .“

Сетил се веднъж застаряващият поет за сина си Пенчо и в един от големите тефтери, в които записвал стихотворенията си, нахвърлил небрежно: „Пенчо. . . Пенчо се роди на 1 април 1868. . .“

„Ще ми се да вярвам, — пише синът през 1901 г. — че тая е вярната дата на моето раждане, но майка ми все и сега настоява, че това е било през две пролети по-рано.“

Убедила го тя, че и денят на раждането му е не 1, а 27 април.

Със заглавие „27 април 1866“ Пенчо Славейков написа и отделно стихотворение, отпечатано в „На острова на блажените“, при Стамен Росита. Цитирам тук последната му строфа, носителка на една от постоянните теми в поезията на Пенчо Славейков:

На тоя ден съм аз роден.
Сега познах, че тоя ден
роди се божията воля —
и в мен, и в моята неволя.

Точно по времето, когато се е родил Пенчо Славейков, туркофилският вестник „Турция“ дава гласност на проекта за сливане на българските и турските училища. Патриархът от Фенер в борбата срещу българите отстъпваше мястото си на прославения Митхад паша, който от 1864 г. като дунавския валия става господар над половината български земи. . . . Срещу неговия проект въстават всички български патриоти — и вътре в империята на султана, и емигрантите в Румъния и в Русия. Вътре в империята авторитетен, упорит, героично смел водач срещу коварството на Митхад паша и на младотурците изобщо е Петко Славейков.

„Нашият народ — възразява спокойно и дипломатично редакторът на „Македония“ — повече от всички други в империята желае да се сближи с османлиите. . . . но върху принципите за равноправие, провъзгласени от Хати-хумаюна.“ И след това хрисимо въведение: „Великите наши съотечественици, солунски братя и славенски учители, произведоха общо-славенска епоха. Днес времето иска от нас да подновим тази епоха. Не за салтанат, нито за слава, но като необходима потребност за нашето развитие и за ограждането на нашата народност да ни не тъпчат и да ни не развличат

така чуждите народности.“ („Всинаци наши за нас си“, в. „Македония“, г. I, бр. 33 от 15 юли 1867).

Проектът на Митхад паша остана само като документ за лукавството на един от най-злите врагове на българския народ. Победата на народа озлоби още повече пашата.

Петко Славейков още на младини воюваше с фанариотските владици и попове. В тая борба той израсна като народен деец, учител и поет; тя го призова в столицата на султана, където след дълги изпитания и хитрувания от страна на фанариоти, турски големци и европейски дипломати през 1870 г. българите извоюваха духовната си независимост. Веднага след това — като убеден демократ, истински приятел на трудовия народ, на неговите стремежи за истинска просвета и социална правда, Славейков започва да изобличава българското висше духовенство и религиозните предразсъдъци. „Днес — пише той, — когато мъглите на суеверната набожност са поразчистени, когато светилото на науките може свободно да осияе всякой ъгъл на вселената. . . ние съгледваме, че в този мир няма нищо тайно, нищо свръхестествено, напротив, всичко е сведено в твърди и непреложни закони. . . Днес за всекиго от нас е твърде понятно, че всичките човеци на света са еднакви, че никой няма право да се смята за господар и за съдия в името на едно невидимо същество, което, напротив, е прогласило равенството между синовете на земята; освен това ний всички днес знаем, че хората се различават само по силата на техните душевни и умствени способности, по чистотата на техния характер и по мярката на тяхната любов и пожъртувание за ползата на едно общество и даже на цялото човечество.“ („Нашето духовенство“, в. „Македония“, г. III, бр. 44 от 1. X. 1869 г.)

Езикът, темпераментът, едва прикритата ирония (а някъде и смело открита, нападателна), дори и идеите в тая статия, а много повече в други — ето първоизточникът на езика, темперамента, борческата енергия в статиите на Пенчо Славейков — и досега ненадминати в нашата публицистика тъкмо с тия свои особености. Ако трябва да се дири предшественик и учител на Пенчо Славейков в тая област, такъв може да бъде само баща му със своите статии и с писмата си, които също е едно голямо богатство в нашата култура и с хуманизма на идеите в тях, и с гражданската доблест, и с обичта си към народа, с неговото творчество и с неповторимия си език — богат, образен, одухотворен от един чуден интелект.

Все по това време, докато малкият му син растеше край майка си в будното балканско село, Петко Славейков написа в Цариград и най-значителните си стихотворни творби: „Не пей ми се“ (1870), „Жестокостта ми се сломи“ (1873) и поемата „Изворът на Белоногата“ (1873), словата на които вдъхновени, натежали с мъката и с духовната сила на народа — отбелязват върха, до който стигна в развитието си като нравствена личност, като творец и народолюбец синът на Рачо Казанджията, възпитаникът на Неофит Бозвели, на българските селяни и еснафи, обогатил и възвисил мисълта и чувствата си едва ли не единствено чрез изучаване на народното творчество, на народната мъдрост.

Най-хубавите поеми на Пенчо Славейков — „Ралица“, „Бойко“, „Коледари“. . . и редица стихотворения, които и днес декламираме с въздушевление, са се раждали в мисълта на сина, когато е раснал и живял в духовната атмосфера на бащиния дом, на естетическите, патриотичните и човешки идеали на бащата, въплътени в „Изворът на Белоногата“, а поискаме ли да сведем в един тематичен кръг поезията на Пенчо Славейков изцяло,

струва ми се, че и в центъра на този кръг ще видим темите за борбата, усилено да се намери нравственият изход от мъката от „Не пей ми се“ и властния отговор, който тя получава в „Жестокостта ми се сломи“. . . Разбира се, синът е рожба на друга епоха и тия противоречия, съмнения, победи на любовта към живота и към народа са се развили върху друга духовна основа. Освен това личната биография на сина дава силно отражение в оценяването и целенасочеността на темите.

След редица предупреждения на Петко Славейков до екзарха, до владиците, до „совите и кукумявките“, които „прелитаха над екзархийския дом“, на 25 юли 1872 г. на уводно място в „Македония“ се яви бележитата статия „Двете класи и власти, или днешната наша еказия и що ни обещава тя“, — статия — „синтез на всички мисли и идеи, проповядвани от Славейкова през многогодишното му участие в черковната борба (проф. Д. Косев): „Българското движение, освен черковен и политически, имаше още и социален характер. . . Българският народ. . . замисли за новото свое бъдеще един идеал, в който са изобразени всичките черти на един високо свободен, истински християнски и пълен с добродетели обществен живот без калугерократия и без аристократия.

— А нашето духовенство отговори ли на очакванията на народа?

— Тамо — в злополучния дом на възстановената наша народна черква хаджи Иванчо и цялата му свита плетат интриги за всичко, само не за интереса и за доброто на българския народ.“

Езиковият строеж и идеята на тая статия не ни ли напомнят някои изказвания на Пенчо Славейков — например: речта му срещу черносотнически славянофилски конгрес в София през 1910 г. или отговорът, който дава Пенчо Славейков на Синода и на министъра на просветата по въпроса за представлението в Народния театър през страстната седмица?

„Но — продължава статията в „Македония“ — един огромен исполински глас се издава всред стихии на българския народ (това е отглас от минаването на Левски и през Цариград — Г. К.); този глас отговаря на вътрешния негов характер и на неговото положение. В този глас се заключава идея висока и благотворна, идея, пред която има да станат жертва всичките гнили и противонародни стихии. Ей, българският народ — нека добре размислят върху тази дума — е като огнедишаща гора, (планина, вулкан — Г. К.), която работи изтайно и на която не е дошло време да избухне. Ей, нека чуе тази дума нашето духовенство и нека знае, че то дреме върху вулкан. . .“

„Нашето духовенство“ тук е прикритие — предупреждението е до всички: до народа, до интелигенцията, до чорбаджии и турци.

Петко Славейков не е станал революционер, но като наблюдавал какво вършат в Цариград и по българските земи владци, чорбаджии, туркофили-интелигенти. . . и как народното движение дири нови пътища и идеали, очевидно се е убедил, че революционерите вътре и вън от България виждат по-далече и по много въпроси имат по-убедителни становища. . .

Това доближаване на Петко Славейков до Българския централен революционен комитет вбесило Митхад паша. Сега вече той с един жест се справя със своя стар и опитен опонент: спира вестник „Македония“, унищожава печатницата на Славейков и му забранява да се занимава с публицистична дейност. . .

Арестували и се подготвяли шумно да съдят Славейкова. Совите и кукумявките начело с Хаджи Иванчо Пенчович се надяваха да прелетят и над една нова бесилка. . . но Славейков след тежки изпитания оцеля.

Скоро след това стана арабаконашкото нападение, през февруари 1873 увисна на бесилото Апостолът, в осъждането на когото участвува същият онзи Хаджи Иванчо, когото уязвяваха бележитите статии на Петко Славейков.

Мисията си в столицата на султана Славейков изпълни бележито — сега и историята го призоваваше да отиде на север, откъдето щеше да дойде Свободата.

Как е гледал самият Петко Славейков на своята десетгодишна дейност в Цариград и особено на вестник „Македония“ — това ни разкрива едно негово писмо от по-късна дата (30 юни 1878) до първородния му син Иван.

Старият Славейков работел непосредствено след Освобождението няколко месеца като „чиновник за особени поръчения“ при сливения губернатор, но все мислел как да може да се подреди една печатница в Сливен, та хем да се отърве от досадното чиновничество, хем да се отдаде на призиването си, да продължи борбата с новите господари на народа. (Освободителната война току-що е приключила. . .). Иван Славейков се уплашил, че баща му иска да купува своя печатница и да се заредят нови изпитания за многолюдното семейство, та изпратил протестно писмо, което много огорчило стария поет и народен водач и го въодушевило да каже нещо много съществено и важно за себе си:

„. . . Печатницата аз не съм искал да я купя за мене. . . тъй че за бъдехавата сте изхабили съветите и разсъжденията си. . . Отнесох ся до Читалището и друго едно търговско дружество, дано вземат те това предприятие (т. е. да организират печатница, Г. К.) на себе си, защото при многото ваши праведни забележки за времето и обстоятелствата устроението на печатница в Сливен не е излишно и даже е полезно, тъй както аз смятам. Защото ако чакаме и смятаме за всяко нещо само от всяка страна сгодните случаи, то никога няма да идем напред. . .“

И след това за „Македония“:

„Вие мислите, че печатницата, за която аз бях дал толкоз пари, отишла на вятъра, но аз ще ви забележа, че тя си плати парите и двойно и тройно и твърде добре си изпълни мисията, защото на нея дължа аз дето станах Славейков и за сега и за подир смъртта си, та до нейде и Вие, ако името ми може да Ви послужи в нещо. (Към синовете си, особено към Иван, Петко Славейков, бащата, често се обръща така: с „Вие“.) Ако бях правил твоите хесапи, добри в търговско отношение, не щеше да имам ни за народа, ни за мене, и нито тези пари, които бях дал и които изгубих, щях да ги имам и да ги изгубя. Печатницата купи себе си, печатницата изеде себе си, остана само онова, което можа да се извлече от нея полза за мене и за народа, нравствената полза, но без предприятието, без усилията щеше да има едно и същото — нищо!“ (Сборник за нар. умотворения. . . , книга XX, 1904. — Писма от П. Р. Славейков, стр. 188—189.)

Писмото разкрива, че в семейството си поетът, народният трибун е срещал сериозна съпротива: битът, самодоволната традиция, разумните сметки са се противопоставяли на високия патриотичен полет на поетовата мисъл, на широкия размах на волята, на подвига. Но как смело и сигурно отбива пристъпите на дребнавата практическа съобразителност ародният водач! — Без моите безразсъдства, без моите „предприятия“, без „Македония“, без „Жестокостта ми се сломи“ и „Изворът на Белоногата“. . . нямаше да има Славейков — отговаря бащата на обвиненията на сина си, — нямаше да има „нравствената полза“ за българския народ, историята на

тоя народ щеше да бъде лишена от едно голямо име, което я изпълва със съдържание и достойнство. . .

През тия паметни години Пенчо Славейков е виждал баща си от време на време. Когато дохождал в Трявна, денем стария Славейков се губел всред приятелите си, а вечер събирал около трапезата край огнището челядта и разговарял, разказвал. . . а често пъти, когато оставал в Трявна по-дълго време, и най-малкият син го виждал тъй, както ни го представят по-големите Иван и Рачо: седнал на миндерея по турски, сложил големия тефтер на коленете си и пише, поправя. . . често пъти до зори. . .

Много по-дълбоко лягало в душата на малкия Славейков онова, което слушал да говорят за патилата на баща му в Цариград. Иван и Рачо пишели писма, а през ваканцията сигурно не са и смогвали да разкажат всичко за баща си, за неуморното му тичане всред еснафите, за печатницата, за вестника, книгите му, в разпространението на които и те живо са участвували, а Рачо може би е описвал със законните добавки и украшения как е тичал разплакан по улиците на Истанбул, когато заптиетата отвеждали баща им в затвора или как са сияели очите на хилядите еснафи, дошли в българската черква, в някое от българските училища или на площада пред Високата порта само зада чуят Дядо Славейков — национална гордост на цариградските българи.

Не само от майка си и от братята си, но и от учителите и най-много от майсторите резбари и иконописци, прославили с изкуството си името на Трявна из целия полуостров, пък дори и в Русия и Румъния, Пенчо Славейков слушал за борбите на баща си с търновския фанариотски владика и неговия секретар Костаки, за дядо Колю, който го въведе в мъдрия и красив свят на народното творчество. И разказите за омразата на Петко Славейков към чорбаджиите повисявали самочувствието на най-малкия син и задълбочавали във впечатлителната му душа обичта към необикновения татко.

В годините, когато Пенчо Славейков вече ходел на училище, в Трявна работел известният живописец Симеон Ц. Симеонов братовчед на Ангел Кънчев и бунтар като него. Той нарисувал портретите на Хаджи Димитър и Стефан Караджата, направил декори за представянето на „Геновева“ и сам играел ролята на Волф, а по време на въстанието от 1876 г. нарисувал знамена на чети от Търновско, като знамето на тревненци вдигнал и понесъл лично той.

Симеон Симеонов бил тринадесет години по-възрастен от Пенчо Славейков, но децата и младежите от Трявна са го познавали добре и сигурно са се събирали около него. През страшните зимни дни и нощи на 1873 г. когато наблизо до Трявна бил уловен Левски и после обесен в София, Симеон Симеонов споделял тежката си мъка с тия младежи, а после излял тая мъка в първата оригинална българска композиция-рисунка „Обесването на Левски“.

Повечето от тревненските резбари и зографи бяха доверени приятели и съмишленици на Апостола. Един от тях, прочут строител и резбар, Пеню Димитров Ошанеца, помогна по-рано на Левски, като го заведе от Трявна до Никопол и оттам — през Дунава в Румъния. Синът на Пеню Димитров — Златко, търговец в Румъния, се записа в четата на Хаджи Димитър и загина в бой с поробителите.

Прочут зоограф и резбар бил бащата на Симеона — Цоню Симеонов, приятел на Петко Славейков. Сигурно в съгласие с него „рука Цоню Симеонова“ (Трявна, 1860) е зографисала образите на солунските братя Кирил

и Методий, за които поетът и народният будител е говорил навсякъде и всякога с високо вдъхновение и дълбока мъдрост.

Между личните художници, резбари и зографи, които с присъствието и с работата си са одухотворили и възвисявали живота в Трявна („Кой българин не е чувал за този град на зографите! Кой чужденец, видял изделията им, не е изпадал във възторг!...“ — пише руският учен Феодор Шмид и после добавя: — „... в Трявна е процъфтяло оригинално и интересно чисто славянско изкуство, запазило многовековни традиции“), та, повтарям, между личните резбари е бил и поп Кою Витанов, който е давал сюжети и материали за някои исторически произведения на Петко Славейков. Пенчо Славейков е познавал синовете на бележития художник и обстановката в неговата „работилница“, описана така живописно от Феликс Каниц. Не е неуместно „да си припомним разказа на Каниц в книгата му „Дунавска България и Балканът“, който ще ни помогне да разберем по-добре не само някои извори на вдъхновение, но и конкретни „моменти“ от творчеството на двамата Славейковци, останали докрай верни на духовните традиции и демократизма на тревненските художествени школи.

„Къщата на поп Кою Витанов в Трявна е жива идилгия. Аз влязох в един от ония работилници, които майсторски описва Август Хегел в „Нюрнбергските новели“ от старо време. В двора видях няколко отлични орехови дънери от старо орехово дърво и няколко преработени орехови пъна. Майсторът-поп, българският Veist Stoos, не беше у дома. Ние видяхме само двама млади негови помощници, които режеха заедно иконостасна рамка. Това бяха будните синове на прочутия художник-резбар. Свикнали на чужди посещения, те ми показаха без стеснение няколко започнати работи за украшения на църкви, които, далеч от всякакъв схематизъм във всички подробности на цветя или листа, издаваха най-непосредствено наблюдение на природата. Докато ние така се забавлявахме, отвори се вратата и художникът поп ни поздрави със сърдечно „добре дошли“

— Кой беше вашият учител? Странствували ли сте по чужди земи и откъде сте взели тези образци за вашите работи? — това бяха въпросите, които горяха на устните ми...

Попът взе един дебел вързоп книги, който, потънал в прах, беше изправен в един ъгъл на стаята, и разгърна лист по лист стари пергаментни ивици от различна дължина и ширина, на които с дебели контурни линии бяха нарисувани орнаменти, плодове, цветя, фигури на животни и други.

— Вижте господине, тия стари листове са останали от баща ми, а тези тука — вие ще забележите отклоняващия се стил — са мое изобретение. Има и няколко на мой син, който навярно ще твори някога по-добре от мене — прибави скромно попът.

Аз успях да открия само незначителна разлика в работите и видях възпалена картина на живи традиции...

— Извинявайте, но откъде е получил първо напътствие баща ви — попитах аз по-нататък.

— Доколкото зная — в един далечен манастир, може да е бил гръцки или руски. В Русия отдавна ценят такава работа. Вие виждате, това облегалo на стол е определено за един богат човек в Одеса. Някои мои работи са отишли вече там. Там се плаща много по-добре, отколкото у нас...“ (Подробности за тревненските зографи и резбари вж. в книгата на Асен Василев — „Български възрожденски майстори“, 1965 г.)

И Петко Славейков имаше връзки с Одеса. Той дори ходи в този град, свързан толкова здраво с нашето Възраждане, придружавайки злополучния униятски главатар Йосиф Соколски.

За това пътуване на баща си и за заслугите му в борбата с униятите Пенчо Славейков също е слушал информации и легенди, в които образът на бащата се е задържал в паметта му с чаровна привлекателност. Нямамо е защо синът да дири други герои, с примери от които да подхранва фантазията и да насочва мечтите и волята си.

Трявна със своя необикновен външен и особено вътрешен облик, с тия художници, артисти по душа, с чудно хубавите къщи в нея, с черквите и работилниците, с гостуванията на Апостола и на бащата — художник на словото, което с хубостта и стройността си подобно на изкусно изрязаните иконостаси, църковни двери, тавани и подпорни колони, е излъчвало най-свидната и лелеяна мечта на всеки здрав духовно българин — ето въздухът, в който е израснал най-малкият син на Славейков под закрилата на майка си и на Балкана, с неговите стихии, легенди и героични синове.

Затова в „Кървава песен“, в първата глава „На заседание“ Пенчо Славейков на няколко страници разказва как Младен гледа украсения с резба потон в Дойчиновата къща — разказва, както само тънък познавач на тревненското резбарско изкуство може да разказва и с таланта на Славейковци да тълкува скрития смисъл и красотата в цялото и в детайлите на народния художник — бил той певец, резбар, живописец или луд гдия гъдулар.

И не само за техническо удобство, а по неотклонима вътрешна необходимост при изграждането на своето най-значително, монументално дело „Кървава песен“ Пенчо Славейков още в „Пролога“ говори за детството си, за Трявна, за Балкана.

... Ако до днес живея там в тихий роден кът
другарин мой връстник, все негли някой път
ще си припомни той, подир игри, събрани
на Павлов лъг или край Юдини гирани,
тез чудни приказки и песни как съм аз
разправял. . . как се ний заканяхме тогаз,
че всички заедно, когато отрастеме,
за родния си край борба ще поведеме
и ще го отървем от робското тегло. . .
И няма на света да има вече зло,
тъй като ний — да, ний! — с оръжие в ръката
ще го премахнем навеки от земята.

Скътани дълбоко в душата, Пенчо Славейков отнесе оттук, от селището на артисти-чудотворци, и спомена за Левски, за Ботев, за Бачо Киро и Цанко Дюстабанов, за художника Симеонов, който нарисува знамената на въстаниците. . . Скоро той напусна Трявна и вече никога не се върна в нея, но всичко възвишено, необикновено, особено народа-герой, той носеше със себе си и изпя за него най-дивните си песни.

През буйната, революционна пролет на 1876 г. Петко Славейков пристигна в Трявна, за да вземе семейството си и да го прибере в Стара Загора. Десетгодишният му син, възбуден от събитията, от слуховите и легендите, се зарадва, че отсега нататък щеше да живее под една стряха не само с баща си, но и с един от чаровните герои в своите мечти и в борбата за „премахване навеки злото от земята“.

Бащата приютил при себе си Димитър Благоев, сигурно се е радвал, че и малкият му син вече показвал, едновременно с палавостта и немирството си, явна склонност към съсредоточена духовна работа и жива наблюдателност.

За такава радост ни подсещат едни бегли бележки на Пенчо Славейков от по-късно време, в които разказва как през тревожните дни на 1876 лято преминал с баща си Балкана от Трявна за Стара Загора и как вечерта, насядали край огъня и като се вслушвал в шума на гората, синът запитал баща си: „Какво пее Балканът?, а бащата усетил в тоя въпрос бъдещия поет.

Тая първа, детска „реплика“ на Пенчо Славейков би могло да се вземе и като първо вестяване в духовния му мир на оная тема, която става основна в цялото му творчество, особено на поемата „Кървава песен“, с ония величествени образи в прелюдията „На Балкана“ — най-високият връх в нашата епическа поезия, висок между другото и поради това, че от него се вижда дълбоко в историческата съдба на народа, с героизма и страданията му, които поетът е виждал и възприел и като своя съдба през ония паметни и преломни години. . .

Скоро семейството на Славейков пак минало през тия дивни места, но тоя път гоноено заедно с много хиляди други бежанци от ордите на Сюлейман паша. . .

И още веднъж бащата и синът минали заедно Балкана, сега пък за да ровят пепелищата и да дирят изгорялото богатство. . .

„Син ми — пише Петко Славейков в бележитата своя автобиография, най-малкият, си спомнил (по време на пожара) за големите тефтери, на които постоянно ме гледаше, че пишех и които съдържаха материалите по географския словарь и пословиците, и за да не би да се изгубят, прибрал ги уж и ги скътал нейде на по-скришно място, разбира се, напразно. . .“

Знаел вече синът кое било най-голямото богатство на бащата и с трогателно старание се опитал да го спаси.

Той е бил все още дете. А още в Трявна се опитал и да съчинява. Учител по стихотворство тогава му бил по-големият брат Райко — даровито дете, също със склонност към поетично творчество, което рано починало.

В Стара Загора Пенчо Славейков вече се е учил направо от баща си. Наведен над големите тефтери, старият поет пишел, преписвал, събирал и систематизирал словесни материали за духовния живот на народа, пишел и стихотворения. „Мога да кажа — уверява той сина си Иван, — че съчинените ми и преведени откак съм дошел в Загра стихотворения далеко надминават и по число и по качество всички по-предишни издадени и не издадени мои стихотворения и нямам освен да жала за тежките онези минути, които ми отнемат туй удоволствие да се занимавам охотно и свободно.“

„Тежките минути“, които са убивали охотата и отнемали свободата на поета, са изживявани в семейството му, уж всред най-близките. . . А трябва да са били много досадни и неприятни семейните недоразумения, щом в едно послание до синовете си старият поет и народен трибун, като ги съветва да не забравят „рода си и народа си“, пише, че живеел с „тъжни предчувствия“, разочарован, и чакал последния си час.

Пенчо Славейков виждал мъките на баща си и още тогава е имал дълбоко изживяна, извлечена от много тревожен и горчив личен опит представа за противоречията и недоразуменията в семейството, особено семейството на един човек, отдаден повече на патриотичния си дълг и на поетичните си идеали, които често пъти са го поставяли в неприятна борба с битовите предразсъдъци и еснафския практицизъм. И този „опит“ оставя

дълбоки следи във впечатлителната душа на сина и влияе по-нататък върху неговото лично развитие и поведение. Бъдещият поет, който вече се вслушвал в гласа на Балкана и правел първите си поетични опити, виждал, разбирал, че баща му понася твърдо и дори с известна гордост и радост огорченията, страданията, които му причинявали враговете — лично негови и врагове на народа, — а в атмосферата на къщните разпавии се чувствува унижен и безпомощен, дори отчаян.

В Стара Загора Петко Славейков се подвизава по времето на Априлското въстание и на Освободителната война. Той не е революционер, но приема въстанието като верен син на народа и най-дейтелен воин за неговата свобода. Враговете го арестуват и знаят защо вършат това. На турчина-следовател в Одрин Славейков казва открито: „Българин съм и като такъв да ти кажа, че не обичам отечеството си и не желая доброто на народа си, ти лесно ще познаеш, че те лъжа. . .“

А по време на Освободителната война Славейков излиза начело на народа: подготвя го да посрещне достойно освободителните войски, пише вече и революционни песни („На оръжье, братя“), пише химни на Русия, посреща генерал Гурко, а после влиза като пръв помощник в щаба на легендарния генерал Скобелев, организира разузнавателна чета, помага на руските войски при преминаването им през дълбоко заснежения Балкан и е най-въодушевият, очарован участник в Шипченската епопея.

В Стара Загора Пенчо Славейков се сближил с любимеца на баща си — Димитър Благоев, ученик и едновременно съратник в борбата срещу чорбаджиите и русофобите.

Потресен от онова, което видял по време на въстанието в Габрово, през Балкана и в Стара Загора, където чорбаджии наклеветили Славейкова, че събира помощи за пострадали българи от башибозука и турската войска, Димитър Благоев дори написал едно съчинение в стихове „Плачовете на Балкана“, което учителят одобрил и го прибрал при своите ръкописи — а те всички, заедно с къщата, в която живеел Славейков, с библиотеката, събирана десетилетия, и с покъщината изгоряха при настъпването на Сюлейман паша. . .

Дълбоко залегнали в душата на Пенчо Славейков отгласите, които достигнали в Стара Загора от чутовния подвиг на Христо Ботев — поетът, от когото баща му напечата в „Гайда“ стихотворението „Майце си“ — първото му печатано произведение и когото високо ценеше, а сега, във въодушевената атмосфера на въстанието и последвалата Освободителна война, дори пишеше като него.

Пенчо Славейков видял как баща му, като кмет на Стара Загора, посрещнал генералите Гурко и Столетов, князете Церетели, Александър Батенберг и българските опълченци. Хор от ученички на Анастасия Тошева изпял съчинената от баща му песен „Русите са наши братя, наша плът и наша кръв“. На тържествения молебен в черквата „Свети Димитър“ Петко Славейков, изправен пред генерал Гурко и свитата му, държал, както пише очевидецът Атанас Илиев — „на един славяно-руски език“ благодарствено слово, „толкова трогателно, че докара в умиление всички събрани. . . Не-описуем възторг докарваха българските опълченци. Първи път чух да се пее от тях Н. Живковата песен „Шуми Марица“ (Никола Живков, брат на Вела Живкова — после Димитър Благоева. . . Г. К.).“

Онова, което знаеше за Русия и за руските писатели, Петко Славейков го внуши на сина си. Като поети и като човеци и двамата израстват под влиянието на руската литература. Одата „Русите са наши братя, наша

плът и наша кръв“ прозвучала най-напред в Стара Загора, при посрещането на руските войски, а в тържествения молебен старият поет, опиянен от радост, произнесъл някакво необикновено с езика и с въодушевяващата си сила слово за руско-българското братство. . . Синът, притиснат от многостежовото, чул песента, и словото. . . След години в песните и словата си и той често подема от одите на баща си и със свойствената на двамата искреност казва много истини за нашето братство, за „необикновените духовни сили на руския народ, чието излизане наяве ще въздействува възвращащо и върху други, духовно по-напреднали народи“, а две години преди да почине — в историческата си реч в Народния дом по случай събора на славянофилите, казва най-силните и най-правдиви думи за онова, което е Русия за българите:

„Русия ни освободи политически. Това и децата знаят. Но Русия ни освободи и умът; ней преди всичко дължим и оная малка култура, която ние засега имаме и която е най-хубавият залог за културата и духът в нашия по-нататъшен живот и развитие.“

Както знаем от историята, руските войски и българското опълчение трябваше временно да отстъпят след героични боеве срещу огромната войска на Сюлейман паша. Русите и българските опълченци се укрепиха и оттам разгромиха турската сила.

При отстъплението на русите и опълченците през лятото на 1877 г. турците запалиха Стара Загора.

Унесен в грижите си по евакуиране на населението, възседнал на кон, Петко Славейков обикалял града, ободрявал здравите, подслонявал ранените. . . Пожари, писъци, дим, избухване на гранати, пищене на куршуми. . . Забравил Славейков семейството си, но се намерили приятели, които успели навреме да ги извадят от къщи. . .

В невъобразимата бъркотия, като виждал какво очаква и бащиния му дом, Пенчо Славейков мислел само за ръкописите на баща си и преди да избяга с майка си и сестра си, успял да ги пренесе под дървената стълба. .

Димитър Благоев в същите тия мигове бил всред опълченците, носел им вода, помагал. . . После срещнал своя учител всред Казанлъшкото поле. Славейков плачел. . . Малкият му син преспал в Казанлък с майка си на улицата, върху калдъръма, и лошо настинал. Потресен, занемял от ужас и от пристъпите на треската, тръгнал към Търново. Онова, което видял, преживял при бягството, се напластява като нов голям дял в неговия личен опит и после възкръсва претворено в най-хубавите му творби. Бащата, който и сега се отдава с всичката си сила и всички свои знания на борбата, като доверен деец в щаба на Белия генерал, ще присъствува като главен герой в тия творби. . .

Така, в годините на ранното си детство, Пенчо Славейков е подготвен от баща си и от историята да расте и израства като поет на подвига, поет на Балкана и на неговата кървава песен. . . Затова, защото са залегнали в сърцето му през съдбоносни за него, за баща му, за целия народ години, образите на Шипка и на целия Балкан, на Белия генерал и неговите орли, на въстаника и на народа изпъкват така властно, така величествено в поезията на Пенчо Славейков. И оня красиво осмислен култ към добродетелите на трудовите хора, към животворното и трайното в бита на селския стопанин, към песните, приказките, поговорките, резбите и иконите, които е създал в труда и в борбата със стихията и с поробителите, разкрит с епичен замах и неподправян лиризм в поемите на сина, също така е прелял неусетно у него от богатия и бодър дух на бащата.

От баща си Пенчо Славейков наследява и омразата към чорбаджиите и натрапените големци, държавни глави и т. н. „В града (Стара Загора) — пише в своята автобиография Димитър Благоев — се водеше упорита борба между Дядо Славейков и старозагорските чорбаджии. . . заклетите врагове на всяка революция. . . врагове и на мисълта за една руско-турска война“ („Кратки бележки из моя живот“, 1949, стр. 23—24). . . За тая наследена от стария поет омраза говори и сам Пенчо Славейков:

Не само в онова, което ази правя,
не само в думите, не само в мисълта —
пред погледа ми той се винаги възправя
с усмивка бодряща и тиха на уста.

И сещам в моята аз неговата воля,
и неговата мощ во всякой мой удар. . .
И чувам: „Победи световната неволя —
и на беди беди в живота господар!“

Беди и неуморна борба с беди — това е видял, това е „проумял“ Пенчо Славейков от бащиния, а после от своя собствен живот и това е лайтмотивът на неговото творчество. В ковачницата на стария майстор синът и ученикът се е научил най-напред и най-много как се закалява ръката и волята в пламъка на бедите и изпитанията. С беди и изпитания семейството на Славейков е воювало и по-късно и пак винаги заедно с народа, ала виденото и наученото в Стара Загора, при първите уроци на бащата и на историята, в преломните години в живота на българския народ. . . в златната детска възраст на бъдещия поет, е изключително властно. „Неизгладимо живеят в нас впечатленията от детските години“, казва Фридрих Шилер — един от сетнешните учители на младия Славейков. Темата за важността на „впечатленията от детските години“ одухотворява четвъртата песен на бележитата поема на Александър Твардовски „За далью-даль“ — едно от най-монументалните, едновременно и „най-просто“, най-искрено вдъхновени произведения на нашата епоха. Бащата на Твардовски е бил ковач — истински ковач, а ковачницата на Дядо Славейков е поетичен, символен образ, и то в една величествена поема. „Макар че гласът на наковалнята няма да се повтори — казва Твардовски — от нея почва моят път. . .“ — също както и пътят на Пенчо Славейков започва от ковачницата на баща му...

И пусть она не позторится,
но я с нее свой начал путь,
я и добром, как говорится,
ее обязан помянуть.
За все ребячьи впечатленья,
что в зрелый век с собой принес,
за эту кузницу под тенью
дымком обжуренных берез.
На малой той частице света
была она для всех вокруг
тогдашним клубом, и газетой,
и академией наук.

Голямо значение в духовната биография на Пенчо Славейков имат неговите тежки боледувания. При бягството от Стара Загора, както вече казах, от ужасите, които преживял там, и от едно нощуване на улицата, върху калдъръма, в Казанлък, той „спечелил“ тригодишна треска, а шест години по-късно на пързалка в Пловдив изгубил завинаги прочутата си палавост. Години наред лежал неподвижен, парализиран в малката къща на баща си в София — там, където сега се издигат високите студени фасади,

що изграждат площад „Славейков“ откъм северната му страна. Само силната Славейкова воля и борба с неволята, дълбокото нравствено чувство, високото съзнание за призванието на човека и поета, култивирано най-много в „ковачницата“ на бащата, вдигат парализираното тяло за живот и борба, за висш живот и висша борба в името на идеала. . .

А хубаво, пъргаво и немирно било малкото момче на стария поет, което всред пламъците на Загора се бе опитало да спаси ръкописите на баща си, а на следната година се промушвало из задръстените с народ улички на старопрестолното Търново и продавало вестниците, с които баща му се борел да спаси свободата и единството на народа. „Пенчо беше много красиво, игриво дете — среден ръст, с къдрава коса“ — пише съученикът му Христо Станишев, а родния казват, че в юношеските си години „Пенчо удивително приличал на Пушкин, даже си оставял бакенбарди като него и дълго време бил прекоросван с името на руския поет. . .“

„Аз го знам още от момче, от времето, когато беше здрав — разказва Тодор Влайков. — Помня го като ученик в Софийската гимназия. Това беше през 1880—1881 учебна година. Аз бях една година по-възрастен от него; той беше във втори клас. Помня го много добре — едно мургаво, дребничко момче, но извънредно палаво и пъргаво. Движеше се между учениците, закачаше ги, винаги изпъкваше със своята буйност и несдържаност. . . Помня един случай, който за известно време направи Пенчо герой, печален герой, бих казал, в гимназията. Чу се по едно време, че Пенчо бил наказан да стои на колене на катедрата отгоре — нещо необикновено! Това стана по нареждане на известния на столичани Спас Бойчев, покойник сега, който беше извънредно строг директор. Такива бяха нравите в онова време, нещо, което днес се вижда малко вероятно. Сина на министра да го накажат с най-тежкото наказание! . . .“ (Този и други спомени дядо Тодор Влайков разказва на една „писателска вечер“ в Славянска беседа през февруари 1929 година. Един приятел ги стенографира. После ги дадохме на проф. Арнаудов и той ги публикува в сп. „Българска мисъл“ — год. IV. 1929, кн. IV.)

„Минаха се около десет години — продължава дядо Влайков. — Аз бях учител в Пирдоп. Случи ми се да дойда в София по една литературна работа. Трябваше да се срещна с някои в редакцията на излизащото тогава в София литературно списание „Св. Климент“. Петко Каравелов, който беше лишен от възможността на упражнява политическа деятелност, с помощта на един кръг приятели, и на първо място на неговата съпруга, б започнал издаването на това списание, което беше много хубаво и ценно за времето си, па и днес. Аз бях сътрудник на списанието и отидох в дома на Каравелов. Там срещнах между другите писатели и един млад момък, изпит, бледен, с тъжно лице — скован, недъгав. Това беше Пенчо Славейков. . .“

През тия „около десетина години“, които са пребразили малкото буйно момче в скован, блед момък с тъжно лице, Пенчо Славейков е победил тежката болест, започнал е да пише, да превежда, усилено да чете. Дълбоки следи оставят у него срещите му с Петко Каравелов и Захари Стоянов в Пловдив преди Съединението. По същото време в Пловдив живее и Иван Вазов — редактира „Наука“, пише „Разбесня се Ремлинген герой“, заедно с Константин Величков съставя прочутата „Христоматия“ (1884), публикува „Гусла“, „Поля и гори“, „В царството на самодивите“. Старият Славейков сътрудничил в списанието на Вазов. През тия години, когато Петко Славейков и Вазов са се борили на един фронт, Пенчо Славейков е чел и се е вдъх-

новявал от „Епопея на забравените“. Захари Стоянов и Вазов, заедно с бащата, са негови учители и велики предходници — в най-значителните си произведения по-късно той следва техни завети и внушения: идеалът е един, само изразните средства — стилът и нюансите на мислите и чувствата са различни. Тук, в тоя момент от духовното развитие на Пенчо Славейков, впечатленията от Трявна и Стара Загора са поставени дълбоко. Примерите на Захари Стоянов и Вазов раздухват жаравата под тях, но още не я разпалват неудържимо. Това ще стане малко по-късно. Сега Пенчо Славейков е очарован от Петко Каравелов, другар на баща му и също тъй водач на демократическите и русофилски настроени български селяни, занаятчи, народните интелегенти, дребни търговци. . . Пенчо Славейков често посещавал къщата на Каравелов — и в Пловдив, и после в София — и с възхита слушал някогашния московски студент да декламира руски поети и Хайне, който вече бил негов любим автор и към когото се привързва още по-силно след трагичната промяна в живота му през 1884 година. А че личността на Петко Каравелов е излъчвала силно нравствено очарование, за това ни подсеща и обстоятелството, че заедно с Пенчо Славейков към него са се привързали страстно, с възторг и такива светли хора като Алеко Константинов, Найчо Цанов, Тодор Влайков.

Още през 1879 г., по време на Учредителното събрание в Търново, Пенчо Славейков следял отблизо борбите между либерали и консерватори, познавал много добре Каравелов, Стамболов; участвувал като зрител в митинги, събрания, побойща. . . Нова България се проявявала пред очите му.

В Пловдив баща му живее като емигрант, уволнен, гонен, пропъден този път не от турския султан, а от „български“ княз (когото Славейков посрещна с песни в Стара Загора), забранил най-строго да не се дава на Петко Славейков и най-скромно учителско място в селата — припадък, до който Митхад паша и падишахът не бяха стигали. По-рано в Стара Загора, сега в Пловдив семейството на стария поет живее прокудено по волята на господарите в държавата. Затова и Пенчо Славейков никак не ги обича и никак не им прощава: свидетелство за това са цяла верига стихотворения от „Марий и Сула“ до последните добавки и преправки на „Кървава песен“. . . Така че разликата между живота им в Стара Загора и Пловдив не е толкова в иначе много важно обстоятелство, че България е вече свободна, колкото в това присъствие около бащата на необикновени личности като Петко Каравелов и на свободно изявяваната солидарност на народа с тях.

В първите поетични опити на Пенчо Славейков се чувствува известна тематична солидарност с поезията на баща му, на Вазов, на Захари Стоянов, Стоян Михайловски, Константин Величков — главно в стихотворенията, с които реагира срещу пороци в обществената действителност. От баща си („Дядо, баба и Златна рибка“), от Михайловски, Захари Стоянов („Искендер бей“), Величков. . . Пенчо Славейков възприема и иносказателния похват, алегорията, прикриването зад образи, уж взети от източни легенди и от приказките. В бащиния му дом в Пловдив бил особено популярен персийският поет Мирза Шафи — изобличител на насилниците и приятел на правдата. Ангел Тодоров правилно изтъква, че „това запознаване с един източен поет, свързан с руската култура и литература (Шафи дълго време е лектор по източни езици в Русия и руските напредничави писатели го превеждат), е началото на всежизнения интерес на Пенчо Славейков към източните поети, към които по-късно се прибавят Фирдоуси, Омар Хайям, Саади и др., на използването на техни теми и творчески способности, с писането

на работи за България под формата, че се пише за Изтока“ (Предговор към том първи от „Събрани съчинения на Пенчо Славейков в осем тома, 1958, т. I, стр. 15). Тук може да се добави, че този „интерес към източните поети“ и този иносказателен похват е почти общ за всички значителни наши писатели от епохата на Батенберговата и Стамболовата сатрапия, пък и по-късно, при царуването на „ябанджията“...

През 1888 година Пенчо Славейков, двадесет и две годишен младеж, прекарал почти едната четвърт от младините си скован на легло, издава първата си книга — „Момини сълзи“. В ръкописния екземпляр на стихосбирката авторът поставил като мото мисълта на Паскал: „Сърцето има свои основания, които разумът не може да разбере“ — към която често ще се връща по-нататък в стръмния път към „Сън за щастие“...

„Момини сълзи“ са несръчни песни за първата любов, в които не е трудно да доловим мотиви, теми, настроения и пр. от сантименталните песни на бащата. Скоро Пенчо Славейков започнал да се срамува от тях, изкупвал книжката и я изгарял на кладата, макар Стоян Михайловски да се възхищава от тях, да нарича Славейкова „български Ленау“ и макар чак от Одеса Вазов — на когото младият автор изпратил първата си книга — да му пише: „Аз прочетох с наслаждение „Момини сълзи“, дето блика струя от такава нова, игрива и нежна поезия. Много песници наумяват прелестната муза на Хайне“... Сам Вазов осем години по-рано, в зорите на Освобождението е публикувал „Майска китка“ — любовни стихотворения, като някоя на стария Славейков, от които по-късно също тъй се срамувал (вж. у Ив. Д. Шишманов, стр. 210).

В годината на „Момини сълзи“ в София (Средец) започва да излиза „Библиотека Свети Климент“, в която сътрудничат освен Славейковци — Петко, Иван и Пенчо — Иван Вазов, Константин Величков, Алеко Константинов, Т. Г. Влайков и която наистина е сериозно явление в нашия периодичен печат през първото свободно десетилетие. Много показателно е, че бодрият и неуморим Ядро Славейков сега, в първата книжка на списанието, публикува едно тъжно стихотворение — „Наградата“ (стр. 24) — в което протестира срещу бога, който уж бил слизал на земята, а пък не виждал, че върху нея „добрува все злият“, а добрият е „угнетяван, озлобяван“ и за доброто, което върши, го награждават с — „хули, укор, безчестие, страдание и венец търнен“. Това е нова вариация на темата от „Не пей ми се“.

В същата книжка синът публикува свой превод от Хайне „Хастингско клане“ — тъжната повест за геройски загиналия цар Харолд — ритъмът и баладичната обстановка на която участва в прекрасното стихотворение на Пенчо Славейков „Цар Самуил“, отпечатано шест години по-късно в „Мисъл“.

Пенчо Славейков превежда и печата в „Библиотека Свети Климент“ произведения и от Лонгфелоу, Бърнс, Проспер Мериме, Пушкин, Лермонтов, Батюшков, Колцов, Короленко, Чехов, а в книга шеста е отпечатан и един цикъл оригинални негови „Песни“ — за любовта (по образа на Хайне) и за мъката, като тая, за която говори баща му в „Наградата“:

В сърце ми тежка скръб
като червей се е впила
и с въздишка и сълзи
е душа ми напонила.

Не оставя нито миг
тя душата ми на мира
и струните тя гласи
на тъжовната ми лира.

Ей защо когато пям,
из душа ми мъченишка —
всяка дума е сълза,
всяка песен е въздишка.

Такива вопли се откъртвали от сърцето, от мъченишката душа на двадесет и две годишния младеж, когото Тодор Влайков срещнал в дома на Каравелова — „изпит, бледен, с тъжно лице, скован. . .“ Но по същото време будният, немирен, необикновено жизнеспособен и волеви дух, по зла прищявка на съдбата приютен в болното тяло на този младеж, е създал и бодрата, весела поема „Луд гидия“, подхранвал се е с буйните сокове на народното творчество, засилял е творческата си воля и любовта си към живота, като възприемал вдъхновяващите внушения на „Живи мощи“ и на цялата класическа руска литература, която го учила да дири човека, да служи на човека и на неговата бленувана правда и вътрешна красота.

С „Момини сълзи“ и „Луд гидия“, гдето са вече дадени двете основни тоналности, в които ще звучи по-нататък сложната полифонична поезия на Пенчо Славейков, с преводите от Пушкин и Лермонтов, с набрания необикновено широк, многостранен и исторически съдържателен личен опит двадесет и четири годишният поет навлиза в сложните борби на последното десетилетие от миналия век и в него създава или започва да създава най-значителните си произведения. Тялото си крепи с патерица, но силният дух, идеалът го е насочил стремително напред и е изпълнил поглед с огнен устрем.

През това историческо десетилетие Пенчо Славейков сътрудничи най-напред в списанието на Вазов „Денница“ — и там за първи път подема любимата своя тема: човекът — идеалът, подема я ударно, ясно, призивно:

Живее само онзи, който има
в душата си незблем идеал,
и с вяра чиста, непоколебима
всещяло нему той се е предал. . .
Предал се е не само на слова,
а труди се настойчиво и смело
тоз идеал да въплоти во дело;
кой пред съда на хорската мътва
в смущение не свежда своето чело недостойно,
а следва из пътя си спокойно.

Настойчивият и смел труд в името на идеала дава най-неуязвимото достойнство на човека. Това Пенчо Славейков е знаел от живота и от поезията на Петко Славейков. Съзнанието за това достойнство е изпъквала отлика на хората и поетите Петко и Пенчо Славейкови — то дава тежест и размах на мисълта, полет на чувствата, сила на възторзите и острота на възмущенията.

Стихотворението, което цитирах по-горе, се явява като заключителна част на няколко предходни, близки по теми произведения, печатани пак в „Денница“, няколко месеца по-рано. В тях Пенчо Славейков се връща към своето минало, към младостта, без да загатва за свръхчовешките страдания, през които е минал. И при тая равностетка у него — също като у баща му — властно действа съзнанието за изпълнен дълг, нравственото доволство, че е служил на един идеал:

О, често спомням аз за миналата младост,
за чистите сълзи, за искрената радост
и искрена печал,

и чистата любов — богатства на душата,
които с гордост аз принасях жертва свята
на своя идеал! . . .

Аз казвах: „Дал е Бог крилата на орелът
не свити да стоят, а с тях той во пределът
надзвездни да лети;

на младостта е дал той пламъкът свещений
не слабо да мъждей, като огарък тленни,
а гордо да пламти! . . .“

И ето днес защо аз спомням си го радост
за буйният кипел на миналата младост,
в разцветът ѝ богат.

Защото младостта не я минах безплодно,
а дадох ѝ в душа що имах благородно
и в младостта бях млад!

Интересно и исторически важно е, че тия и други изповеди и поетични разсъждения на Пенчо Славейков от онова време са публикувани от Иван Вазов и звучат в унисон с някои негови песни и с разбиранията му за призиването на поета и предназначението на изкуството, които по онова време са всъщност общи разбирания на първите ни писатели и поети.

Старият Славейков е под домашен арест, преследван, дивашки хулен; на врата на сина му Иван, който се опитвал да издава вестници, висели пет присъди и той заедно с Петко Каравелов бил затварян в Черната джамия — най-зловещия затвор по онова време. Петко Славейков пишел протести до двореца, събирал приятели, насърчавал ги — но вече чувствувал и умора, тежка болест го приковавала към леглото. В едно писмо от 7 април 1887, още в зорите на Стамболовата диктатура, той съобщава: „Иван е интерниран в Голямо Конаре. . . Рачо е без служба и е у дома. . . Пенчо си стои на едно място, неспособен за никаква работа. . . Прекарал съм много на светът, ама в такова състояние не съм достигал. Не мога да предприема нищо по причина на старостта си, а повече на болестта си.“ Стамболовистите осъждат Дяда Славейкова за някаква уж неправилно изразходвана от него сума през 1880 г. като председател на Народното събрание и посягат на пенсията му, а той отговаря: „Били сме по-млади и животът е бил по-скъп и по-свиден, па и тогава не сме го жалели, та сега ли ще се побоим за имота си, който не сме имали и нямаме, или за живота си, който вече нищо не чини! Никога!“ На Стамболов, който е наредил да бъде арестуван Иван Славейков, бащата пише: „Вие сте свободни и имате власт не само над сина ми, но и над сичката ми челяд, над живота ни и смъртта ни. Можете да ни погубите, в ръцете ви сме, можете да ни изтребите, но не мислете, че ще можете някога под страхът на каквито и да е изтизания да ни принудите да се отречем от политическите си убеждения, само тамо властта ви е безсилна. . .“

По време на преврата през 1881 г. изпращат Славейков на заточение. Разделяйки се със сина си Пенчо, тогава петнадесетгодишен младеж, старият Славейков, стъпил вече в пощенската кола, казва: „Синко, когато отрастнеш, бъди като баща си — не се бой от вълци!“

Минават години. . . Бащата и синът заедно се борят и с физически, и с морални напасти. Тъжна е обстановката в малката къща на стария народен трибун и поет — той е парализиран, а и синът не може да „работи“, да помага на семейството. Глухо е в старата ковачница, но жаравата не е угаснала.

През 1889 г. най-после след дълги митарства бил отпечатан бележитият сборник „Български притчи“, с чудната „История на събирането им“. . . Зарадваният стар майстор се заел с всички сили да възстановява и другите народоучни материали, изгорели десет години по-рано в пламъците на Освободителната война. Свит някъде край него, и Пенчо Славейков четял, проучвал, систематизирал подобни материали, подхранвал с тях мисълта си, подготвял се за високата работа и борба в областта на духа, на националната култура. „От това време, когато трябваше да стон и да лежи в къщи — спомня си брат му Христо — почва Пенчо и да се интересува по-силно от литература. От скука, за да убива времето, научи се дори да плете чорапи. Обичаше да чете народни песни, а сетне бащини ми книги и каквото му падало на ръка. Той почна да се препира с баща ми за някои думи. . .“ („От кога Пенчо започна да се подpira“, „Златорог“, год. XIII, 1932, кн. 5—6, стр. 218).

В стихотворенията, които посочихме и които после Пенчо Славейков не включва в стихосбирките си, са намерили хубав израз и тъжните, и бодрите мисли и чувства, които е извиквал животът в бащиния дом, в атмосферата на който и сега синът се е калявал в много трудното изкуство да владее себе си, да овладява изпитанията, да пази гордостта си, да бъде смел воин на идеала. Вън, в обществения живот същите високи човешки и патриотични добродетели проявява Иван Вазов — също тъй жертва на амболовата диктатура, току-що дошъл от великата братска славянска страна, за да бъде близо до народа си, да подхранва куража и надеждите му. В тоя стремеж към народа Славейков и Вазов се срещат и сближават — и това са много важни моменти в техните биографии. Младият Славейков получава благословията на автора на най-значителните, най-вдъхновените книги в свободна България.

По това време Тодор Влайков се среща за трети път с Пенчо Славейков: „Сприятелихме се. Това беше през 1892 и 1893 г. Тогава Славейков се беше увлякъл да изучава нашата народна песен. След първите опити и преводи той беше започнал да пише в народен дух. Плод на тази му дейност са стихотворенията „Чумави“, „Неразделни“ и др. Този род творчество на Пенчо Славейков беше може би проява на наследство от неговия даровит баща. И един път той дойде у дома и ми прочете едно свое ново творение — „Коледари“, прочутата си поема в народен дух. Но тогава тя още не беше завършена. Той ми прочете „Коледари“ и каза: „Спира ме едно място“. В „Коледари“ се изреждат напеви за дядото, за бабата, за младата булка, за ергена, за момата, за всички членове на семейството. За всички отделни лица Пенчо намерил мотиви в народната поезия и преработил суровия ѝ материал в нови форми. „Но за детето — каза Пенчо — аз съм в затруднение. В народната поезия не намирам мотиви как може да бъде изразено чувство — напев спрямо детето.“ Запита ме не съм ли чел нещо в народната поезия за малкото дете. Разменихме мисли. Както се знае, по-сетне той намери в народната поезия мотиви и за малкото дете и напевите за него са така великолепни, както напевите и за другите членове на семейството. Тогава той беше все така бледен, движенията му бяха все така бавни, по лицето му се четеше тъга. . .“

„Чума̀ви“ и „Ко̀ледари“ са отпечатани в първите две годишнини на списание „Мисъл“ — 1892 г., където сътрудничи и Иван Вазов (до падането на Стамболов през май 1894 и вземането на властта от народняците, когато Вазов става министър). Тая първа редакция на „Чума̀ви“ остава почти непроменена, докато „Ко̀ледари“ претърпява чувствителни добавки и поправки (вж. бележките на Дим. Осинин към том I от Събрани съчинения на Пенчо Славейков, 1958, стр. 407 и сл.). „Неразделни“ е писано три години по-късно. А заедно с „Чума̀ви“ и „Ко̀ледари“ двадесет и пет годишният бледен и тъжен младеж е написал и публикувал първата редакция на „Фрина“, „Cis moll“, „Успокоенний“, „Сърце на сърцата“. Изборът на темите и на образите, драматично разработените сюжети, мисловното и чувствено съдържание на тия малки поеми много ясно ни насочват към личната участ на младия поет и към сложните и много деликатни борби в неговата страдална и едновременно героична душа. Към „Cis moll“ по-късно, в „Епически песни“, Славейков добавя извадка от дневника на Лудвиг ван Бетховен: „Да създавам сам велики неща—ето към какво е бил склонен мойт ум. . . Роден с темперамент жив и деятелен, дори страстен, аз бидох принуден отрано да напусна обществото и да живея самотен. . . Подобни неща ме докарват почти до отчаяние; и малко оставаше да разчистя сметката с живота си. Само изкуството, то спря ръката ми. О, струваше ми се невъзможно да напусна света, преди да създам онова, което бях длъжен да създам. . .“

„ . . . Човек е твърде склонен — пише пък в бележка към „Успокоенний“ — да смята своето съвсем лично страдалческо чувство за световна скръб и страдание. Но това дълбоко страдалческо чувство, което обичаше да загръща цялата природа с траурен черен креп, което огорчи живота му (на Ленау) и помрачи всяка негова радост, го направи и тъгуващ славеи, който успя да изпее в безсмъртни песни дълбоката болка на човешката душа.“ (Т. I, стр. 399). Ще припомним тук, че още през 1888 година по повод на „Момини сълзи“ Стоян Михайловски, споделяйки хубавите чувства на Вазов, нарече Пенча Славейков „български Ленау“.

А за Шели, героя в „Сърце на сърцата“, приведената от Славейков бележка изтъква: „Всеки друг, изпълнен като него със злоба и с по-проницателна психология, би се отровил или би изпаднал в отчаяние. Но той остава любещ. Разочарован от настоящето, той предоставя на бъдещето грижата за тези благородни мечти за правда, и с един изумителен порив прехвърля вратата си към идването на дните на братството“ (там, стр. 402).

Всички тия цитати, пояснителни бележки изразяват и интимната мисъл, която авторът е вложил в своите стихотворения — съвсем нови с идеите си, с вътрешния си строеж, с езика си.

По същото време Пенчо Славейков създава и малки игриви лирически песни, някои от които на няколко пъти печата в цикли с общо име „Момини сълзи“, а после преработва и подрежда в „Сън за щастие“. Между тия лекокрили лирични песни е и „Капчици дъждовни“, която и сега нашите деца декламираат и пеят.

Новият голям поет вече властно навлиза в живота и литературата със завидно богатство от теми и възторзи. Из схлупената къщурка с големия, потънал в цветя двор, където изживява последните си дни старият поет, тръгва по широкия друм на живота каленият в бащиния богат опит и в личните си страдания млад поет. Патерицата, която е неразделен негов спътник, помага за преодоляване на физическия недъг, но тя сякаш още по-нагледно и внушително подчертава и устрема на духа, остротата на

погледа. Нищо, че краката не държат. „Изпъчил предната част на тялото си, с поглед устремен напред, бърза да отиде някъде“ — така е запомнил Влайков своя другар, така ни го представят и всички, които са го познавали и обичали.

През септември 1892 г. Пенчо Славейков заминава като държавен стипендиант за Лайпциг, гдето учи, лекува се, работи до юни 1898 и само през някои ваканции дохожда в България. (На 3 юли 1895 присъства на погребението на баща си.)

... Две седмици след като пристигнал в Лайпциг синът пише до баща си — уви! — това е единственото известно писмо от младия до стария поет, което ни дава възможност да надникнем в сърдечната, интимната семейна атмосфера на Славейковия дом, да видим в непринуден разговор бащата и сина, с тяхната сдържана благост; с чудната им искреност, с хумора и с онова борческо упорство, което е главна отлика на живота и на поезията им:

„Драги тате,

... Мина вече две недели, откак аз съм в Лайпциг, настаних се вече окончателно, записах се и в университета, като редовен студент в историко-философския факултет и сега съм един вид философ. Понеже нищо не разбирам от това, що говорят професорите, то аз се записах за сега само на една лекция, но и на нея не ходя редовно; когато ида, лапам само мухите, като истински философ.

Засага аз се боричкам изключително с немските глаголи, които напук на волята ми никак не ми се вдават да ги оборя. Не било шега работа немски език! И както ми се чини, ще трябва цяла една година най-малко да се оращисвам с тоя писти език. . .“

В университета Пенчо Славейков слушал лекции при прочути учени мъже: при Вундт — психология, етика и история на философията; при Фолкелт — естетика и история на новата философия; при именития славяновед Лескин — славянска диалектология и тълкуване на старосръбски текстове; при Волнер — народния епос у южните славяни; при Витковски — „Фауст“ и немска литературна история; при Елстер — Шилер. . .

„От лекции се връщам право в гостинницата, оттам у дома“ — пише до брат си Иван на 29 януари 1893. — После описва подробно стаята си, за да „знаели где и как обитава“. Това, че е имал отделна стая, е било необикновено нещо — случвало се за първи път в живота му. . . За първи, а може би и за последен. Защото и по-късно, когато живее в София, вече като известен поет, директор на Народната библиотека и на Народния театър, Пенчо Славейков пак няма своя отделна стая. „... Дните му бяха заети от служба и от услуги — пише Мара Белчева, — без да има един кът, който да нарече свой; той чака полунощ — роднините и съседките да приключат клоките си и да опразнят гостната, в която той ще работи за себе си — за онова дело, в което той намираше себе си — ще работи от 12 часа полунощ до 4 часа сутрин, за да спи само четири часа, и утре пак на служба, пак обществен и човешки дълг. . .“ („За писмата на Пенча“, в. „Съвременник“, год. I, 1930, бр. 2, от 24 септември.)

И тук пълна прилика с бащата!

В писмото си до Иван Славейков младият поет съобщава и по колко пари харчел на месец. „По-евтино не може от това. Другите българи тук живущи плащат почти всички по десетина марки повече. . .“

А той се и лекувал, борел се не само с немската граматика, но и с коварната болест: „Последните две недели ходих — почти всеки ден по док-

тори. При един ходих за очите си, при други за краката си. За очите ми дадоха очила, а за краката корсет. Корсетът ме държи прав; аз му привикнах вече, почти, и сега той не ми пречи. За краката ми препоръчаха да правя студени бани. . . Тези неща ми препоръчаха трима от докторите-професори, които нарочно за мен бяха се сбрали заедно на консултация, — като намериха, че аз страдам само от нервно разстройство.“ Малко по-късно, пак в писмо до брат си Иван, а чрез него до всички у дома, Пенчо Славейков съобщава: „ . . . Като положителен резултат от досегашното ми лекуване е, че главата и ръцете ми вече не треперят. И макар че драконовското ми лекуване ме уморява до немай-къде, но аз ще го продължавам, каквото и да бъде, защото виждам полза. А доколкото то ме уморява, може ви показва това, че подир всяко бесене (от 3—5 мин.) едвам се домъквам дома и заспивам изведнъж като убит. Тъй проспивам 8—10 часа непобудно; въобще сега спя, както никога не съм спал. Може би че това е главна причина, загдето дебелея като прасе. За краката си мога само това да кажа: ходя пак с бастуня, но не се килкам вече като пиан и издържам повече път. Отдавна не съм паднал. . .“

„ . . . Сълзи извиква в очите това писмо. Сълзи на мъка за тежките страдания на този хубав, необикновен младеж и сълзи на умиление и възторг пред силата на неговия дух, неусетно събрана в иронията на няколко инак най-обикновени думи — ирония, която засяга лично него, ирония, която е между най-скъпите съкровища в работилницата на Славейковци. С нея те одухотворяваха чуждите портрети, одухотворяваха и собствените си биографии.

Смехът, иронията и самоиронията на Пенчо Славейков, за които пишат и всички негови близки и познати до края на живота му, са израз на душевна и сърдечна широта, на благородство и сила. Те са неделими от борческата воля и от идеала, към който е насочвала тя поета и човека. Те извират и от друг един дълбок извор, също тъй лично притежание на духовния дом на Славейковци: оптимизма, вярата в доброто, в любовта, в живота. Както е казал синът в онова вдъхновено обръщение към духът на баща си:

И чувствавам с крило как божи дух ме гали —

и чувствавам, че ти доволен си от мен. . .

Че на живота аз свещените скрижали

понесох — не да ги захвърля пак смутен.

Душата ми с завет ти за живот огрея

и в път благослови со бащин благослов:

и както в мене ти у ази в теб живее —

за подвига свещен на земната любов. . .